

Matjaž KMECL

REGIONALIZEM IN SLOVENSKA LITERATURA Z VIDIKA SLOVENSKE NARODNE IDENTITETE

O DVEH VRSTAH REGIONALIZMA

Zgodovinsko gledano lahko ločujemo dvoje vrst regionalizma pri Slovencih, deželnega ali tudi poddeželnega, predzedinjevalnostnega, ter zedinjevalnostnega: ve se, da pri poimenovanju mislimo na program "zedinjene Slovenije". Prvi je temeljil na stari deželni ureditvi in nadedetnični upravni zaokroženosti različnih pokrajin, na deželni kulturni mentaliteti, drugi je predvideval predvsem pokrajinsko in kulturno pluralnost etnične celote. Poddeželnost je pri tem pomožna oznaka, ki je potrebna zaradi preprostega dejstva, da je bila na slovenskem etničnem ozemlju izključno slovenska samo Kranjska in da so se zaradi jezikovno-komunikacijskih razlogov v slovenskih predelih drugih deželnih enot bolj ali manj spontano rojevala in minevala različna časna in drobna kulturna središča.

DEŽELNI REGIONALIZEM

Ne glede na zgodnje Trubarjevo preštevanje Slovencev je zavest o etnični ali kasneje narodni zaokroženosti slovenstva prodirala počasi; v najboljčutljivejšem času jo je vztrajno spremljala tudi panslovanska ali panilirska vizija, ki je po svoje prispevala k trdovratnosti deželno identifikacijskih na račun narodno identifikacijske ideje. Slovenci kot narod se z vidika končne slovanske združenosti preprosto niso zdeli potrebni; nekakšne vmesne faze so se zdele nekoristne; v podporo je bil povrh še narodni defetizem, ki s samopreštevanjem nikakor ni narekoval svetloglednosti. Vse do časov združevalnega programa so v tem smislu razmišljali celo najlucidnejši duhovi; od tod Prešernov in Copov odnos do Vraza, Slodnjak ga je ob priložnosti označil za deželno - oziroma osrednjeslovensko egoističnega; čeprav je bil seveda vse kaj drugega.

V znamenitem Prešernovem "vinsko odkritosrčnem" pisanju Vrazu oktobra 1840 beremo o slovenščini kot "kranjsko-karantansko-štajerski slovanščini" (podobno je naslovil svojo slovnico Kopitar 1808. leta); z uvajanjem (enotnega) knjižnega jezika da bi bilo dobro počakati tujih izkušenj, sicer pa je treba vse, "kar je vzknilo, pustiti, da mirno raste do dneva žetve", Gospod pa bo "na sodni dan mogel ločiti dobro od slabega". Gre za značilno romantično pojmovanje kulture kot organizma po naravni logiki; če k temu prištejemo še Prešernovo opazko, da puščajo "spati" svojo "pritlikavo literaturo" v vseh tistih panogah, "ki ne poganjajo neposredno iz ljudskega življenja", je videnje nekakšne ljudske ali etnične organičnosti zaokroženo. Očitno gre za naziranje, da se bo narodna identiteta razvila

spontano, iz brezštevilnih, tudi različnih virov, in je torej prav, da vsakdo dela iz izročila svojega lastnega, drobnega, "ljudskega" sveta - na koncu pa se bo že samo od sebe pokazalo, kaj gre skupaj in kaj ne; večni Gospod je metafora za kozmos, ki se bo iz takšnega neurejenega reda, kaosa, razvil; recimo, da bo to "narod" v mladoevropskem pomenu besede.

ZEDINJEVALNOST

Program zedinjene oziroma združene Slovenije je v tovrstnem filozofskem oziroma nazorskem humusu prinesel globok preobrat; zanašanje na organsko spontanost je skušal nadomestiti z močjo politične in kulturne volje; latentni defetizem, nekakšno vdano odločnost, ki je pri Prešernu temeljila tudi že na osebni resignaciji (nekaj malega kasneje, poleti 1843, je zagotavljal Vrazu, da je njegovo ime "v slovenskem svetu izzvenelo"), z vizijo; deželno sredobežnost z narodno sredotežnostjo.

V takšno stanje je vstopil Levstik, ki je za naš problem zanimiv predvsem zaradi vehementno jasnih in pogosto skrajnih stališč. Iz njegovega vsakovrstnega pisanja se zdi smiselno izbrati dvoje vprašanj, ki vnašata v razmerje med deželno in narodno identiteto povsem nove vrednosti. Obe se zdita skorajda banalno preprosti, pa domala genialno logični.

Najprej je bilo treba uveljaviti skupno, naddeželno slovensko središče; uveljaviti se je morala nekakšna prostorska subordinacija. Ker pa je inercija poglavitna sila obstajanja, je bilo treba Ljubljano dobesedno spehati v takšno vlogo: znano je, da se je zelo dolgo ni čisto navadila, kar se je pokazalo še posebej problematično ob razpadu monarhije leta 1918. Na kulturnem področju je z njo tekmoval, kot je prav tako znano, Celovec vsaj še do srede osemdesetih let; o tem je kot o rivalskem razmerju med Ljubljanskim zvonom in Kresom natančneje pisal Prijatelj,¹ in seveda tudi drugi; Mohorjeva družba kot največja vseslovenska založba je tam vztrajala vse do plebiscita 1920. - Levstik je o vprašanju pisal immanentno ali izrecno kar naprej; tako v Einspielerjevem Slovincu 2. avgusta 1865: "Ljubljana je geografično središče vsega slovenstva, torej najugodnejše položena, da bi v sebi zbrala vse, kar povzdiguje slovensko čast in pospešuje narodni napredek. Slovenci političnega središča nimamo, zato pa v zmoti vsaj ne mislimo, da je geografično središče tudi samo ob sebi že duševno središče. To središče je treba šele ustanoviti; ali pri takem delu ne gre številiti po vinarjih in krajcarjih, ker po tem načinu bi do zdaj tudi Slovenske matice ne bilo. Ko bi Ljubljana hotela res vredna biti dragega imena slovenskih Aten, morala bi iz sebe v blagodejnih žarkih omiko razsevati po vseh krajih, koder prebivajo našega naroda vrli sinovi, koder se prepevajo mile slovenske pesmi; morala bi imeti 'narodni dom' poleg slovanske tiskalnice in vsaj vse prve politične in lepoznavske časnike; naposled bi morala tudi imeti slovensko gledališče, kateremu bode pa najbrž treba počakati zanamcev, da ga povzdignejo." Ali v Napreju že prej:² "Vsi žarki narodnega potezanja in počasnega pa gotovega

¹ Prim. RDHV 1926, 175-253.

² 12. 5. 1863, Ozir po domačiji.

napredovanja so se strinjali vedno v Ljubljani, ki je stolno mesto ne le samo krajske dežele, ampak vsega slovenskega prizadevanja." Ali v Slovincu kasneje.³ "Kaj bi imela Ljubljana biti Slovincem? Odgovor na to vprašanje je tako jasen, da skoro ni treba odgovarjati: to, kar je Praga Čehom, središče, iztok in prtok vsega delovanja." Združitev pač pomeni ustrezno organizacijo, je pa nujna, in tudi to je Levstikov stalni refren, saj "naposled nam kaže vedenje vsega človeškega rodu, da le v združbi je prava moč in sreča". Ob tem je bilo treba dokončno potrditi ustrezno poimenovalnost: zakaj se ne bi vsi Štajerci, Kranjci, Primorci, Korošci imenovali Slovenci, če pa se tudi vsi Bavarci, Saksonci, wuertemberžani in drugi imenujejo Nemce?

Drugo: glede skupnega knjižnega jezika se Levstik ni zanašal na tuje izkušnje, kot je pisal Prešeren; tudi razmerje med regionalnimi narečji in skupnim knjižnim jezikom je namreč po njegovem pojmovanju predvsem vprašanje sredotežne povezovalnosti. Malo ga je pri tem sicer občasno tudi zaneslo v velikoslovenske vode - propagirjal je staroslovensko jezikovno osnovo, ki naj bi bila vseslovensko sprejemljiva in čista, razlike med slovanskimi jeziki naj bi nastale šele s kasnejšimi jezikovnimi nanosi v različnih geografskih in sosedskih okoljih; malo ga je fascinirala tudi ruščina - v osnovi pa je predvsem izoblikoval prepričanje, da je najčistejši in zato za vse Slovence najsprejemljivejši skupni jezik tisti govor, ki ga govorijo Slovenci v teritorialnem osrčju, najdlje od meja; tu naj bi se slovensko jezikovno prastanje zaradi tujih vplivov najmanj skvarilo. Zato od tod prihaja tudi Martin Krpan kot literarno posebljenje slovenske narurne oziroma prabitne moči - iz hribov na dolenskem Notranjskem - ne gre za poljubno izbiro.

S štajerstvom in koroštvom je po takšni logiki lahko hitro popravil; preveč na meji sta, preveč "okuženi". V "Oziru po domačiji"⁴ je trdil, da je "za književnost... kranjščina morala obveljati po vseh okolnostih, kakršne so med nami Slovenci, in bila bi nam velika nesreča, da se je to drugače zgodilo... Ako ne povzdignemo Kranjci slovenstva, Štajerci in Korošci ga tudi gotovo ne morejo, ker njim se je samo na nas opirati in pomagati nam, ki se moramo premišljeno, pa krepko boriti za ugodnejšo bodočnost. Le Kranjci smo ostali čisti Slovenci, Korošci in Štajerci ne." Treba je bilo torej povzdigniti "najčistejšo" deželo v sredotežni in mero-dajni položaj, tudi v kulturnojezikovni sferi uveljaviti nekakšno subordinarno načelo. - Glede na Levstikova izhodišča pa je bilo nekoliko teže z gorenjstvom. Ne samo zato, ker je tudi Gorenjska vendarle "notranjeslovenska" in ne obmejna pokrajina, temveč zelo zato, ker je z Gorenjskega prišel Prešeren, tega in njegovo pesniško in s tem jezikovno moč pa je brezpogojno občudoval in hvalil. - Za pomoč si je privoščil nekaj deželnozgodovinske anamneze: Dolenjcev k omiki in napredku njihov južni sosed ne spodbuja, kakor Gorenjce njihovi severni sosedje; zelo neugodna je tudi njihova oziroma vsesplošna lenoba; Gorenjcu so sploh vse "okolnosti mnogo mnogo ugodnejše, ker ima obilo rodovitne zemlje, ki mu daje plenjave pridelke, ima rudnike, ki preživljajo po nekaterih krajih toliko ljudi; ima lažje prehode, ker po ravni zemlji se lahko delajo široke, gladke ceste; Gorenjca tudi nikdar ni tako trlo nekdanje graščinstvo...: zato nahajamo pri njem večjo obrtnost in trgovino,

³ 8. 12. 1868, Slovenstvo v Ljubljani.

⁴ Naprej, 12. 5. 1863.

boljše poljstvo, obilnejše bogastvo in moški, časi celo nekoliko prevelik ponos. Ali kolikor te okolnosti z ene strani podpirajo Gorenjca, z druge so mu pa zopet jako nevarne, posebno kar se tiče narodnosti, katera je že od nekdaj v mnogo večji nevarnosti pri njem, nego pri bogaboječih vinopivčkih na Dolenjskem" (l.c.) Skratka: delo, napredek in omika so nujno potrebni, za samo definicijo slovenstva pa le niso najbolj primerni; dobri in celo nujni so za prihodnost, za narodno obstojnost pa nikakor ne. Dolenjci so bili Trubar kot "Kolumb našega slovstva, Jurij Dalmatin, prvi slovenski prestavljavec sv. pisma, najbrž tudi Bohorič, prvi slovenski slovničar, Metelko, ki je po Dobrovškem klasično posnel iz narodovega pravila knjižnemu jeziku", skratka, "Dolenjci so očetje slovenskega slovstva, katero tudi prihodnjič od njih zahteva vsakovrstne pomoči in podpore" (l.c. - Ni se mogoče ubraniti misli, da je s tem mislil seveda nase in svoj krog, predvsem še Jurčiča.)

Skratka: "Kadar se našemu književnemu jeziku dajo pravila, nam je Dolenjca in Notranjca na pričo poklicati in kar onadva potrđita, mora veljati več ko gorenjska svojeglavost".⁵ Tako je iz precej nepovezane koeksistence različnih regionalnih kultur na slovenskem etničnem ozemlju Levstik povzdignil slovensko "najčistejšo" obenem pa svojo rojstveno pokrajino na raven merila in združevalnosti, češ ko se bodo vsi drugi otrebili tuje, od sosedov znesene navlake, bodo v notranjski dolenjščini našli tudi svoje pravo skupnoslovensko jedro in Slovenci bomo zaživelili na najpristnejši način kot enoten narod. - Ljubljana obstaja na prehodu iz gorenjske omike v dolenjsko pristnost, torej združuje v sebi oboje, kar je potrebno za uspešno in samosvojo prihodnost Slovencev, in je tudi zato domala poklicana za skupno središče. Takšna združevalna fermentacija je bila potem aktualna vsaj pol stoletja.

NOVI PROBLEMI

Postopoma pa je stari deželni, predzedinjenostni, regionalizem le slabel. Morda se je do neke mere kompenziral v strankarski partikularnosti, tako da je moral zoper pojav nastopiti med drugimi Ivan Cankar in za njim še njegov bratranec Izidor, ki je že v kraljevini SHS 1923 zagovarjal in širil misel o "slovenski narodni kulturni organizaciji", ki bi delovala nadstrankarsko v prid slovenski kulturi: "Potrebna nam je kulturna narodna organizacija, ki bi imela namen, da centralizira razdrobljeni in sedaj mnogokrat nespametno razsipani slovenski kulturni davek ter da njega dohodke smotrno razdeljuje med narodu nujno potrebne kulturne ustanove." "Do zadnjega časa se nobena naša znatnejša kulturna institucija ni dala dosledno izločiti iz strankarskega boja, narodne organizacije v pravem pomenu besede doslej ni bilo. - Naše politično naziranje je bilo vseskozi strankarsko-dogmatično, pa ne iz slepe zagrizenosti, vroče strastvenosti, marveč je to bil izraz našega življenjskega nazora. - Posledica takega mišljenja je, da postane stranka narod, da stori narodno delo, kdor svojega drugače mislečega soplemenjaka uniči... Kulturna posledica strankarske dogme je bila kulturna nestrpnost in medsebojno oviranje, razcepljenost kulturnih sil, zapravljanje kulturnih energij in prepričanje,

⁵ Napake slovenskega pisanja, 1858; prim. LZD VI 1956, ur. A. Slodnjak, 54.

da je strankarsko tamburaško društvo tudi narodnostno važnejše in bolje nego akademija znanosti, ki ji slučajno gospodujejo v zmoti tavajoči Slovenci. Tako mišljenje tudi drugod ni bilo neznano, a ga je v narodih z narodno državo omiljavala zavest državne skupnosti, medtem ko je pri Slovencih, razcepljenih na mnogo deželic, moglo dovolj dolgo uspevati." "Stranka ni narod, marveč organ v narodu. Narodna kultura ni strankarska kultura, ampak enota vseh kulturnih energij v narodu." V tem smislu je Izidor Cankar predlagal ustanovitev "velikanske zveze, prave kulturne lige", v katero bi se nadstrankarsko strnil ves slovenski narod.⁶ - Iz besed je razločno slišati stare ideje in stanja v novi realnosti in novih okoliščinah. - Toda strankarstvo in njegov vpliv na razvoj kulture ali oblikovanje narodne identitete ostajata vendarle zunaj tega zapisa, njegovega zanimanja in namer; umestno se je zdelo le kot ustrezno vmesno opozorilo.

NARODNA ENOTNOST REGIONALISTIČNE PLURALNOSTI

Pač pa se je z dovoljšnjo narodno strnitvijo, ko je z zedinjevanjem vseslovenska narodna identiteta izrinila ali nadomestila velik del deželne, v literaturi zelo hitro oglasila nova regionalnost; lahko bi jo imenovali metonimična, ker se ima za neločljiv del slovenskosti, ne trpi na deželni samozadostnosti ali avtonomističnih kompleksih in prinaša v skupni identifikacijski fond predvsem bogastvo posebnosti. Vseslovensko identifikacijo po svoje pluralizira.

Ko je Ivana Preglja, ki je v svojem pisanju poudarjeno gojil tolminsko zaznamovanost, časniki leta 1930 vprašal po značaju njegovega pisateljstva, je v odgovoru med drugim bilo tudi tole: "Jaz zase imam nekak svoj obraz slovenske domovine. Slovenskega ozemlja pretežni del niti ne poznam. Kar sem videl, sem prehodil, spoznal intimno natančno in ob tem generaliziral, torej tudi slovensko zemljo tipiziral. Obličje moje domovine, ideja slovenstva v meni je torej nekak simbol, kakor je podobne simbolizme ustvarjal že Cankar. Slovenci so mi Tolminci... Povzel pa sem nekaj kar vulgarnih sodb o značaju našega ljudstva. Tako zlasti o Tolmincih. Dejal bi torej, da jaz poznam v rodoljubu (kadar je rodoljub, op. M. K.) bolj zemljo in ljudi, kakor pa blede deduktivni pojem domovine..."⁷ Torej je regionalizem oziroma pokrajinstvo konkretna oblika slovenstva, lahko tudi njegov simbol, pač po metonimičnem obrazcu "del za celoto". Podobno v "Glosi" kot "slovstveni izpovedi" (1930): "Kakor Lionardu v Zadnji večerji se mi godi: dvanajst apostolov, pa so vendar vsi en sam obraz. - Kaj vem, kolikokrat se mi spovrača mimo časovne verjetnosti, krajevne ubranosti in nastrojene skladnosti le v tolminstvu ubrani in točni lik! Tako npr., da je Andrej Rogelj v Kamniku le slabotno posneti tolminski Tomaž Skočir in celo Blaž Potočnik le v ljubljansko okolico presajeni soški robavs. - Iz ene ljubezni in boli (so): kakor me je naš duhovni učil, po duhovno, kakor Jože Fabijan, Tone Plesničar in Jože Grilanc; kakor p. Severin,

⁶ Cit. iz: Lepslovje-eseji-kritika II, Slovenska narodna in kulturna organizacija; ur. F. Koblar, 1969, str. 188-193; prvotno izšlo v Novi Evropi 1923.

⁷ Cit. po Pregljevem izbranem delu VII, 1970, ur. F. Koblar, str. 519; intervju je sicer izšel v Slovincu 19. 4. 1930.

p. Volbert in stoteri spovednik. Iz ene ljubezni in boli: kakor sem Gregorčiča ljubil in Vesela na pamet znal, kakor sem po knjigi in v Glaserju njihovo delo iskal, Petra Bohinjca našel, Toneta Hribarja in Baloha, ki mu moje spisje, bogvedi čemu, miru ne da. Iz ene ljubezni in boli: kakor ob Mešku, Sardenku, Finžgarju živim viteško tovariški, družinsko zavest in še čez...⁸” Dopoveduje torej, da je, kar je in kar dela, neizbežna enost tolminstva in slovenstva; pokrajinstvo ni nadomestilo za narodnost, je le njena neizogibna sestavina, njena realnost na drobno; v nikakršni opreki, temveč v popolni združenosti.

Podobno tudi drugi regionalisti, ki so se kasneje s svojo občutljivostjo za drobno realnost namnožili predvsem v območju socialno kritičnega realizma, najsi je šlo za Prežiha, Ingoliča, Potrča, Kosmača ali pa nekoliko kasnejše “zamejce”, Mesnerja Lipuša, Rebulo, Borisa Pahorja, ali tudi kakšne obrobnejše, manj nadarjene in zato manj vidne pisce. Vsi izrecno ali neizrecno dopovedujejo isto; kadar so izrecni, poudarjajo vseslovenskost svoje pokrajine in kulture radi še za nazaj; tako na primer Prežih v patetično in poetično napisani reportaži “Tam kjer teče bistra Drava” (1947): “Na desnem bregu Drave se prikaže Rožek in tu se prične proti Karavankam razprostirati dežela Miklove Zale, te koroške trpinke. Zelena pobočja na desnem bregu nam nenehoma šepetajo: ‘Pri nas se je rodila Miklova Zala, pri nas so se rodili Janežiči, Ahaceljni in drugi prosvetljenci, ki so pred sto in več leti od tod polagali temelje slovenski kulturi’.”⁹

V imanentno literarni funkciji predstavlja take vrste regionalizem predvsem poudarjeno možnost mimetičnosti in tako imenovanega kolorita; pripoved je v svoji posebni določnosti verjemljivejša; celo jezik z opazno narečnim besedjem, sem in tja tudi nekaterimi sintaktičnimi obrazci in s posebnim slovarčkom, ki je dodan in rezultira iz takšne naravnosti, je v službi večje mimetične prepričljivosti; seveda pa tudi tistega, čemur formalisti rečejo - prosto prevedeno - pogled s strani, neobičajen vidik; stare stvari se pokažejo na nov, poseben način, tako da se bralčeva recepcija ne more zadovoljiti s shemami, kot si jih je v svoji racionalnosti dotlej že zgradila, temveč je prisiljena ukrepati z živimi predstavami. - Toda tudi s tem to kratko poročilo že sega preko robov svojih pooblastil.

Zaključek je pravzaprav zelo preprost: Odkar se je slovenska zavest izoblikovala, razširila in utrdila kot narodna in naddeželna, obstaja regionalizem v literaturi na literarno normalen način, kar pomeni, da se je iz politično-upravne spremenil v estetsko kategorijo, vsaj v poglavitnem.

⁸ PID VII, 320.

⁹ Cit. po PZD IX 1973, ur. Drago Druškovič, 447.